

Akkadi kuningate jumalikustamine

Vladimir Sazonov

Sissejuhatuseks¹

Muistse Mesopotaamia valitsejate (III ja II at. e. Kr.) jumalikustamise küsimus on ülmalt huvitav probleem ning võib mõningate aspektide puhul olla üsna vaidlusalune. Märgitagu ka, et Mesopotaamia kuningate jumalikustamine on üldiselt veel suhteliselt nõrgalt uuritud teema, eriti Akkadi dünastia puhul.

Valitsevate isikute jumalikustamine polnud Mesopotaamia ühiskonnale omane. Varadünastilisel ajal (29./28. saj. – 2334 e.

Kr.) ei tulnud seda tõenäoliselt üldse ette. Kuna aga varadünastilise aja valitsejate jumalikustamise kohta andmed puuduvad, siis ei saa ka sellele küsimusele vastata.²

Alates Akkadi kuningatest ja eriti Ur III dünastiast muutub (2112–2004 e. Kr.) Uus-Sumeri kuningate jumalikustamine esmakordselt teatavas mõttes päritavaks – alates Ur III dünastia teisest kuningast Šulgist kuni viimase Uus-Sumeri kuninga Ibbi-Su`enini (2030–2004).³

¹ Käesolev artikkel on kirjutatud Sihtasutuse Eesti Teadusfondi granti nr. 1781 GUSUS 6625 toetusel. Antud teemat olen käsitlenud varem oma magistritöös: V. Sazonov. Kuningavõimu ideoloogia Sargoniidide ajastul (XXIV–XXII saj. e. Kr.). – Ideoloogia carskoj vlasti v èpoxu Sargonidov (XXIV–XXII vv.), Tartu Ülikool, 2005 (trükkimata magistridissertatsioon).

² Siiski kirjutab uurija D. D. Reisman oma doktoritöös, mille ta kaitses juba 1969. a.: “The practice of claiming divine parentage, without denying the human, originated in the Old Sumerian period. The first Mesopotamian ruler to claim divine parentage in his own royal inscription was Mesalim of Kiš, who styled himself as the “beloved son of Ninhursag” (D. D. Reisman. The Neo-Sumerian Royal Hymns, published on demand by University Microfilms International, Ann Arbor, U.S.A. London, England, 1970, lk. 20.). Ei saa küll ka mainimata jätta, et mitte üheski Mesalimi (26.–25. saj. e. Kr.) tekstis ei esine kuninga nimi sellise jumalikustamise tunnusega nagu determinatiiv *dingir* – “jumal”, mis tavaliselt seisis jumalikustatud isikunime ees. Meie teame, et ka Eanatum (ca 2400 e. Kr.), varadünastilise Lagaši valitseja, nimetas end “jumala Ningirsu pojaks” (Vt. D. D. Reisman, samas, lk. 21), kuid samuti üheski tekstis ei ole tal *dingiri* oma nime ees. Hilisemast ajast – III at. lõpust ja II at. on meieni säilinud hulk kirjanduslikke tekste, mis mainivad varadünastilisi kuninga- ja kangelasi koos determinatiiviga *dingir* ja nimetavad neid jumalateks, kuid pigem näitab see ideoloogilist suunda, mis oli omane just III at. lõpule või II aastatuhandele, mitte aga varadünastilisele ajastule. Näiteks peeti hilisemal ajal jumalikuks kujuks Uruki linna legendaarset valitsejat Lugalbandat, kes ühe traditsiooni järgi oli Gilgameši isa. Hiljem inkorporeeriti Lugalbanda isegi Sumeri jumalate panteoni (S. N. Kramer. The Sumerians: Their History, Culture and Character, The University of Chicago Press, Chicago&London, 1972, lk. 45.), niisamuti ka ta poeg Gilgameš, kelle nime ees hakati III aastatuhande lõpus kirjutama “dingiri” märki, mis sumeri keeles tähendas “jumal” – *ḫil-ga-mes* – “jumalik Bilgameš” (W. H. Ph. Römer. Das sumerische Kurzepos “Bilgames und Akka”. AOAT 209/1, Neukirchen-Vluyn, 1980, lk. 15, rida 26.). Gilgameši ehk Bilgameši kohta on teada, et teda hakati jumalikustama juba vähemalt Akkadi ajastul, sest just Akkadi ajast on säilinud huvitav tekst nr. 673., mis mainib: ur-*ḫil-ga-mes* dub-sar du-mu ur-*sata-ran* – “Ur-Bilgameš, kirjutaja, Ur-Satarani poeg” (D. O. Edzard. Die Inschriften der altakkadischen Rollsiegel. AfO 22. 1969, lk. 14).

³ On täpselt teada, et esimesena kuningatest nimetas Narām-Su`en ennast ametlikult jumalaks, kuid hiljem muutub seesugune kuningate jumalikustamispraktika paradigmaatiliseks, nagu kogu Sargoniidide dünastia, kelle titulatuure ja religioonipoliitikat hilisemad Mesopotaamia valitsejad (Ur III, Isini ja Larsa valitsejad ning ka hilisemad kassiidide kuningad) paljudes aspektides kopeerivad. Jumalikustamine muutus päritavaks alles alates Ur III kuningatest ja jumalikustatud olid ka paljud hilisemad II at. I poole kuningad – Išbi-Erra (2017–1985), Iddin-Dagan (1974–1954), Išme-Dagan (1953–1935), Lipit-Ištar (1934–1924), Ur-Ninurta (1923–1896), Rim-Sin (1822–1763) jne., välja arvatud Hammurapi (1792–1750), kes jumalikustamisest keeldus (vt. D. D. Reisman, samas, lk. 22–23.)

Kuna senini jääb Akkadi kuningate (Sargoniidid, 24.–22. saj. e. Kr.) jumalikustamise probleem üsna vaieldavaks küsimuseks ning eriti segane on see Akkadi kuningate Maništušu⁴ ja Šarkališarrī⁵ puhul, siis ongi seda küsimust vaja uurida.

Tänapäev pole assürioloogias praktiliselt ühtegi suuremat käsitlust, mis oleks pühenud Akkadi ja Uus-Sumeri kuningate jumalikustamise küsimusele ning käsitlenud seda probleemi tervikuna, välja arvatud mõned teadusartiklid, mis piirduvad vaid Narām-Su`eni jumalikustamisega.⁶ Seetõttu on käesolevas uurimuses püstitatud paar küsimust ehk hüpoteesi seoses Akkadi kuningate jumalikustamisega ja üritatud neile vastata. Küsimused on järgmised:

- 1) Kas Sargon I ja Rīmuš olid “mitteametlikud jumalad” või mitte?
- 2) Kas Maništušu oli esimene Akkadi kuningas, kes üritas oma kultust ametlikult sisse viia või mitte, ja kui see toimus, siis miks see ebaõnnestus?
- 3) Millal hakati jumalikustama Narām-Su`eni ja seejärel Šarkališarrīt?
- 4) Kas Šarkališarrī oli jumalikustatud, ja

kui oli, siis miks ja millal Šarkališarrī oma isikukultusest ja jumalikustamisest loobus: mis võisid olla selle põhjused?

Niisiis üritangi käesolevas artiklis sellele vastata, analüüsides vana-akkadikeelseid allikaid. Näiteks arvab osa uurijaid, nagu A. Westenholz,⁷ et Šarkališarrī polnud oma eluajal jumalikustatud, kuid seevastu W. W. Hallo arvates ta seda oli, aga hiljem oma valitsusajal keeldus sellest. Samas ei näita keegi neist uurijaist tekste, mis nende arvamust tõestaksid, tsiteerides vaid ühte teksti Adabist.⁸ Siiski on W. W. Hallo töö juba suhteliselt vananenud, sest see ilmus 50 aastat tagasi.

Sargonist I-st Maništušuni – kas tendents kuningate jumalikustamise poole?

Sargon I ehk õigemini Šarrukīn (ca 2334–2279 e. Kr), mis akkadi keeles tähendas “õige/tõeline kuningas”⁹ oli lihtpäritolu usurpaator, kes haaras võimu Kišis ning seejärel valis oma pealinnaks Agade linna ja alustas oma vallutusretki, millel tulemusteks oligi võimsa

⁴ I. M. Djakonov tõlgib nime Maništušu – “kes on võrdne temaga?” (I. M. Djakonov. Istorija Drevnego Vostoka, čast 1. pervaja. Mesopotamija, Glavnaja redakcija vostočnoj literatury, Nauka, Moskva, 1983, lk. 253).

⁵ Nimi Šarkališarrī oli väga propagandistlik, nagu näiteks ka Sargon I nimi ja oli välja mõeldud Akkadi riigi võimsuse ülistamiseks ja tähendas akkadi keeles “kõikide kuningate kuningat”.

⁶ Vt. nt. W. Farber. Die Vergöttlichung Naramsins. OrNS 52, 1983, lk. 67–72.

⁷ A. Westenholz, W. Sallaberger. Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit. – Orbis Biblicus et Orientalis 160/3. Annäherungen 3. P. Attinger-M. Wäfer (hrsg.). Universitätsverlag, Freiburg. Schweiz. Vandenhoeck&Ruprecht. Göttingen. 1999, lk. 55.

⁸ W. W. Hallo. Early Mesopotamian royal titles: a philologic and historical analysis. American Oriental Society. New Haven. 1957, lk. 59.

⁹ Nimi Šarrukīn polnud sünnipärane, tegu oli Sargon I nutika ideoloogilise liigitusega. Akkadi päritolu Sargon kasutas seda oma võimu legitimeerimiseks, kuna ta oli lihtpäritolu usurpaator. Ta vajas poliitilist programmi tõestamiseks, et ta on õige kuningas, mitte mingi tõusik ja isevalitseja, vaid kuningas, kes on jumalate poolt valitud (nähtavasti oli Sargon Kiši IV dünastia viimase kuninga Ur-Zababa juures teeninud veinikandja ja seejärel pärast Ur-Zababat haaranud võimu Kišis ning Kišist algaski Sargoni võidukas sõjakäik Sumeri linnriikide vastu, mille ta ka lõpuks vallutas). (Vt. The Sumerian King List, ETCSL c. 2.1.1. (266.) a-ga-de₃^{ki}-a šar-ru-ki-in (267.); ab-ba-ni nu-kir₆ (268.); sagi ur^d-za-ba₄-ba₄ (269.); lugal a-ga-de₃^{ki} lu, a-ga-de₃^{ki} (270.); mu-un-da-du₃-a (271.); lugal-am₃ mu (55/56) – “Agades, Šarrukīn, kelle isa oli aednik, Ur-Zababa veinikandja, sai Akkadi kuningaks, [(too), kes ehitas Agade], valitses 55/56 aastat.”) (Vt. samuti P. Michalowski. Sumerian King List in: Historical Sources in Translation: The Ancient Near East, ed. by. M. Chavalas, Blackwell Publishing, 2006, lk. 81–85; Vt. ka Th. Jacobsen. The Sumerian King List, AS 11, University of Chicago Press, 1939). Vt. samuti B. Alster. A Note on the Uriaiah Letter in the Sumerian Sargon Legend, ZA 77 (1987), lk. 169: “Sargon, the founder of the famous Akkadian dynasty depicted as cupbearer at the court of Ur-Zababa...”. Kuid juba Lugalzagesi üritas allutada oma kontrolli alla Sumeri linnriike ja seega juba VD ajal oli tekkinud tendents tsentraliseeritud riigi poole. (Vt. R. Bernbeck. Siegel, Mythen, Rieten: Etana und die Ideologie der Akkad-Zeit. BagM 27, 1996, lk. 160.) Siiski oli just Sargon I, mitte Lugalzagesi esimene valitseja Mesopotaamias, kes suutis luua tugeva tsentraliseeritud riigi.

Akkadi riigi rajamine. Sargoni päritolu on teadamata – üheski oma raidkirjas ei maini ta isa ega ka muid sugulasi, kuid hilisemates legendides, mida küll eriti usaldusväärsed ajaloolisteks allikateks pidada ei saa, on siiski üht ja teist mainitud ta päritolu kohta: 1) LUGAL.GI.NA LUGAL *da-nu* LUGAL *Ā-kà-dé*.KI *a-na-ku*; 2) *um-mi e-ni-tum a-bi ul i-di* – “1.–2.) Sargon, võimas kuningas, Akkadi kuningas, mina. Mu ema oli en-prestrinna, oma isa ma ei teadnud kunagi”.¹⁰ Koht, kust Sargon olevat pärit olnud, on selles legendis mainitud (“Legend Sargoni sündimist”) linnana nimega Azupiranu (asukoht teadmata).¹¹ Samuti on “Sumeri Sargoni legendis”, mis on ka hilisem teos, mainitud Sargoni isa nime: 11.) *ad-da-ni la-i-bu-um am-/ni* [– – –] – “Tema isa oli Lā`ipum, tema ema oli [preestrinna]”.<sup>12</sup> Kas Sargoni isa nimi oli tegelikkuses Lā`ipum või mitte, sellele tänapäeva teadus ei oska vastata.

Akkadi riigi rajaja Sargon I pühendas suurema osa oma elust esimese tsentraliseeritud suurriigi loomisele Mesopotaamias, mille eesotsas seisis tugev absoluutse võimuga valitseja – “šarrum” (akk. kuningas).¹³ See kuningas oli tugev despootlik valitseja, kes

allutas oma kontrolli alla kõik linnad Lōuna-Mesopotaamias, nimetades ennast “kõiksuse kuningaks” (akk. *šar kiššatim*, sum. *lugal kiš*)¹⁴ ja vahetas linnavalitsejaid välja (sum. *ensi(k)*; akk. *išš(i)akku(m)*)¹⁵ ning määras oma lapsi kõrgpreestritena ja kõrgpreestrinnadena tähtsamatesse templitesse.¹⁶

Kas juba varasemad valitsejad püüdsid juurutada jumalikustamist?

Pole leitud kindlaid andmeid selle kohta, et juba Sargon I ja tema pojad Rīmuš ja Maništūšu oleksid olnud jumalikustatud, kuid oletada seda siiski võib, sest sellele viitavad kaudselt mõned asjaolud. Alates Sargon I ajast on teada rida kaudseid fakte, mis näivat viitavat, et Sargon I jumalikustati. Seda võib täheldada selliste isikunimedega puhul nagu “Šarrukin-ili”, mis tähendas “Sargon on mu jumal”.¹⁷ Võib oletada, et Sargon toonitas, et ta on “jumalate poolt loodud olend”, kuna nn. “Sumeri Sargoni Legendis” (*The Sumerian Sargon Legend*)¹⁸ B. Alsteri interpretatsiooni järgi: 54) “*lugal* ^dUr-^dZa-ba4-ba4 ¹Šar-ru-um-ki-in ¹dingir-re-e¹ -ne šu-dug4-ga-ar” – 54) “*King*

¹⁰ J. G. Westenholz. *Legends of the Kings of Akkade: The Texts, Mesopotamian Civilizations 7*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 1997, lk. 38.

¹¹ Samas, lk. 38.

¹² ETCSL c.2.1.4. Sargon and Ur-Zababa, rida 11.

¹³ J.-J. Glassner. *The Invention of Cuneiform, Writing in Sumer*. (transl.) Z. Bahrani and M. Van de Mieroop, John Hopkins University Press. 2003, lk. 200.

¹⁴ “Lugal kiši” kohta loe S. Stadnikovi artiklit “Universalism kui fenomen” (lk. 93–142). S. Stadnikov. *Vana Egiptuse kultuurilugu: valitud artikleid, tõlkeid ja esseid*. Tallinn, Kodutrükk, 1998, lk. 132.

¹⁵ J. Black, A. George, N. Postgate. *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd (corrected) printing, Harrasoeitz Verlag, Wiesbaden, 2000, lk. 134 tõlgivad *iššiakku(m)* nagu “city-ruler, ensi; as royal title”.

¹⁶ Vt. nt. I. J. Gelb, B. Kienast. *Die altakkadischen Königsinschriften des Dritten Jahrtausends v. Chr.* – *Freiburger Altorientalische Studien 7*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1990, lk. 64–65. tekstid *Sargon A1* ja *Sargon C 15* kus: “En-hé-du7-an-na SAL.NUNUZ.ZI-^dNanna dam-^dNanna dumu-¹Šar-ru-¹-[GI] [lugal]-¹KIŠ-¹[é-^dINANN]A.ZA.ZA [ŠEŠ.AB^{ki}-ma-k]a [bára-si-ga] [bí-dù] [bára banšur an-n]a mu-šé bi-[sa4]” – “Enheduanna, Nanna kõrgpreestrinna, Nanna abikaasa, Sargoni tütar, universumi (kõiksuse) kuningas, INANNA.ZA.ZA templis Uris ehitas templi (ja see) tempel oli nimetatud “Tempel – Ani troon”.

¹⁷ *The Cambridge Ancient History*. volume I: *Egypt and Babylonia to 1580 B.C.* (ed. by) J. Bury, M. A., F. B. A., S. A. Cook, D. Litt., F. E. M. A. Adcock, Cambridge, At The University Press. 1924, lk. 409.

¹⁸ J. S. Cooper, W. Heimpel. *The Sumerian Sargon Legend*. – JAOS 103 (1983), lk. 67–82.

¹⁹ B. Alster, samas, ZA 77 (1987), lk. 171. Huvitav on, et selles legendis on Kiši kuningas Ur-Zababa mainitud nagu “^dUr-^dZa-ba4-ba4” – ehk “jumalik Ur-Zababa”, aga kuna legend on loodud II at. alguses, siis ta reaalseid sündmusi täpselt ei kajasta ning Ur-Zababa nime ette tekkinud märk “dingir” (jumal) oli kasutusele võetud nähtavasti mitte varem kui Ur III ajal, mil kuningate jumalikustamine muutus pärandatavaks ja mil mõned varasemad varadünastilised valitsejad nagu Gilgameš olid hilisemates eepostes ja legendides mainitud just jumalikustatuna (vt. nt. W. H. Ph. Römer. *Das sumerische Kurzepos “Bilgames und Akka”*. AOAT 209, lk. 15, rida 26).

*Ur-Zababa, for Sargon, creature of gods...*¹⁹

Ka Sargoni poeg Rīmuši (2278–2270) ajast on meile teada, et mõned ta teenrid või alamad kandsid seesugust nime nagu “*i-lī-Ri-mu-uš*”,²⁰ mis tähendas akkadi keeles “mu jumal on Rīmuš”. Kas juba Sargon ja Rīmuš üritasid kehtestada isikukultust? Kindlaid andmeid pole, kuid sellele viitavad mõningad faktid. Hoopis tähelepanuväärsem on üks lühikene sumerikeelne dokument. Nimelt on Sargon I vanema poja Maništušu (2269–2255 e. Kr.) ajast, kes valitses pärast Rīmuši (Rīmuš oli Sargon I noorem poeg), säilinud üks väärtuslik dokument – pitsatilegend, mis kuulus Taribule, Lugal-ezeni naisele²¹ ja mida võib pidada tõestuseks sellele, et Maništušu oli jumalikustatud oma elu ajal. Järgnevalt tsiteerin seda teksti:

S-6:²² “*d*Ma-ni-iš-ti-šu/ Tá-ri-bu/ dam Lugal-ezen/ mu-na-dím”

Tõlge: “(jumalik) Maništušu: Taribu, Lugal-ezeni naine, valmistas (seda) tema jaoks.”

Niisiis on siin selgelt näha, et Maništušu on esimene teadaolev valitseja Mesopotaamias ja esimene Sargoniididest, keda nimetati ühes ametlikus tekstis jumaluse determinatiiviga “*d*” ehk “*dingir*” (*d*Ma-ni-iš-ti-šu), mis võib viidata sellele, et teda jumalikustati. Kuid siin tekivad ka küsimused: miks on seni leitud vaid üksainuke tekst, kus Maništušut on nimetatud jumalana ja miks just Taribu tekstis?

Kas see ei tähenda, et vaid Taribu ja tema mees Lugal-ezen tunnustasid teda jumalana, teised ametnikud aga mitte? Või hoopis seda, et Maništušu kasutas mingil hetkel enda kohta mitteametlikult jumalikke auavaldusi ning võib oletada, et ta üritas Akkadis algatada oma jumalikustamist, aga nähtavasti see katse ebaõnnestus. Teame, et ta poeg Narām-Su`en oli oma jumalikustamise juurutamisel Agade linnas<sup>23</sup> edukas, saavutades “jumaluse staatuse”.<sup>24</sup> Kindlat vastust sellele küsimusele pole. Märkimisväärne on, et see erakordne sündmus leidis aset mitte Narām-Su`eni valitsemise alguses, vaid pigem ta valitsemisaja teisel poolel.

Narām-Su`en kui “Akkadi jumal” ja esimene kindlalt tõestatud jumalikustatud kuningas Mesopotaamias

Akkadi dünastia ajast säilinud kirjalike allikate järgi on teada, et kuningas Narām-Su`en²⁵ (2254–2218) oli oletatavasti kõige esimene valitseja vanas Mesopotaamias, kes kehtestas oma isiku jumalikustamise.²⁶ Seda tõestab rida fakte. Esiteks esineb paljudes Vana-Akkadi ajastu tekstides tema nimi jumaluse determinatiiviga “*dingir*”,²⁷ samal ajal kasutas Narām-Su`en tiitlit *ilu(m) dannu(m)* – “võimas jumal”, ning samuti tema tuntud steel, mis on leitud Suusas, tõestab seda, et

²⁰ R. A. Di Vito. Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names, The Designation and Conception of the Personal God. Studia Pohl: Series Maior. Dissertationes scientifiæ de rebus orientis antiqui 16, Editrice Pontificio Istitutio Biblico. Roma, 1993, lk. 144.

²¹ FAOS 7, lk. 40.

²² FAOS 7, samas, lk. 40.

²³ Tekstides esineb nii Akkadi riik kui ka Agade linn just Agadena (vt. nt. FAOS 7, lk. 77, 81, 86.), aga et eristada linna ja riiki, nimetan ma pealinna Agadeks ja riiki, mille nimetus tulenebki Agade linna nimest, Akkadi riigiks.

²⁴ D. O. Edzard. Das “Wort im Ekur” oder Perepetie in “Fluch über Akkade”. – Dumu-E2-DUB-BA-A. Studies in Honor of Åke Sjöberg (eds.) H. Behrens, D. Loding, M. T. Roth, Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund, 11, Philadelphia, 1989, lk. 104.

²⁵ Narām-Su`eni nimi tähendas akkadi keeles “Kuu-jumala lemmik” ehk “Kuu-jumala poolt armastatu”. Vt. nt. I. M. Djakonov. Istorija Drevnego Vostoka. 1983, lk. 253.

²⁶ J. N. Postgate. Royal Ideology and State Administration in Sumer and Akkad. Civilization of the Ancient Near East. (ed.) J. M. Sasson. Volume 1. Chrales Scribner`s Sons. New York, 1995, lk. 401.

²⁷ F. Blocher. Wann wurde Puzur-Eštar zum Gott? – BABYLON: Focus Mesopotamischer Geschichte, Wiege früher Gelehrsamkeit, Mythos in der Moderne. 2. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft 24.–26. März 1998 in Berlin. Im Auftrag des Vorstandes der Deutschen Orient-Gesellschaft, (her.) J. Renger. CDOG. Band 2, Berlin, 1999, lk. 262.

ta oli jumalikustatud – kuna Narām-Su`en on steelil kujutatud oma sõdurite peade kohal seisvana ning ta on umbes 1,5 korda suurem kui tavaline sõjamees. Ta tabab vaenlasi vibu ja noolte abil, kuid kõige huvitavam on hoopis see, et Narām-Su`eni peas on sarvedega kroon, mida Mesopotaamias võisid kanda vaid jumalad. Selle tähtsa jumaliku atribuudi olemasolek Narām-Su`eni steelil viitab selgelt, et Narām-Su`eni peeti juba ta elu ajal jumalaks.²⁸

Kuid ka see pole veel kõik – lisaks on säilinud raidkiri vasest tehtud nn. Bassetki (Bāsetki) kujul (Bassetki on küla Mosulist Zāhō`sse viiva tee ääres), ning see raidkiri jutustab sellest, kuidas Narām-Su`en oli valitud jumalaks ning talle ehitati tempel Agade linnas, mis oli kogu Akkadi riigi pealinn.²⁹

(1.–56.) “*Na-ra-am-^dEN.ZU da-núm LUGAL A-kà-dē^{ki} i-nu ki-ib-ra-tum ar-ba-um iś-te9-ni-iś i-KIR-ni-sú in rí-ma-ti^dINANNA tár-a-mu-sú 10 LÁ 1 KAS.ŠUDUN in MU 1 iś11-ar-ma ù LUGAL^{ri} šu-ut i-šì-<ù>-nim i-ik-mi al ši in pu-uš-qí-mi SUHUŠ. SUHUŠ URU^{ki-li}-šu u-kí-nu URU^{ki}-šu iś-te4^dINANNA in É.AN-NA^{ki-im} iś-te4^dEn-líl in EN.LÍL^{ki} iś-te4^dDa-gan in Tu-tu-lí^{ki} iś-te4^dNin-hur-sag in Kèš iś-te4^dEn-ki in NUN^{ki} iś-te4^dEN.ZU in ŠEŠ.AB^{ki} iś-te4^dUTU in AN.UD.KIB.NUN^{ki} iś-te4^dNè-eri11-gal in*

Gú-du8-a i-lí-iś URU^{ki}-šu-nu A-kà-dē^{ki} i-tár-šu-ni-iś-<šu>-ma qáb-li A-kà-dē^{ki} É-sú30 ib-ni-ù.”³¹

Tõlge: (1.–56.) “Narām-Su`en, Akkadi võimas kuningas. Kui (kõik) neli maailma-kaart tõusid koos tema vastu üles, armastuses, millega teda armastas Inanna (Ištar), võitis ta üheksas lahingus³² ühe aastaga kuningaid ja vangistas need, kes astusid tema vastu välja. Selle eest, et ta raskel (ajal) kinnitas oma linna võimsuse aluse, palusid tema linna elanikud Inannalt Eannas, Enlililt Nippuris, Daganilt Tuttulis, Ninhursagilt Kešis, Enkilt Eridus, Su`enilt Uris, Utult Larsas, Nergalilt Kutas nende linna, Agade linna jumalaks, ja ehitasid Agade linna keskele talle templi.”³³

Niisiis on selles tekstis selgelt öeldud, et Agade linnas oli sisse viidud Narām-Su`eni kultus ja talle ehitati sinna isegi tempel. Sumeri ja Akkadi jumalate hulgas olid tähtsamad need, kes andsid lubaduse ehitada Narām-Su`enile tempel: armastuse ja sõjaku-se jumalanna Inanna (akk. *Ištar*), keda peeti Sargoniidide dünastia kaitsejumaluseks, jumal Enlil, kes oli Sumeri ja Akkadi panteoni kõige tähtsam jumalus, seejärel ka mainitud semiidi jumalus Dagan, sumeri jumalanna Ninhursag, tarkuse ja vetejumalus Enki (akk. *Ea*), kuujumal Su`en, päikesejumal Utu (akk. *Utu*) ja allilma isand, jumal Nergal.

²⁸ W. Orthmann. Der alte Orient, Propyläen Kunstgeschichte, Frankfurt a M., 1985, illustratsioon 104.

²⁹ D. O. Edzard. “Wort im Ekur” oder Perepetie in “Fluch über Akkade”, lk. 104.

³⁰ Kuna *É* võib sumeri keeles tähendas nii “maja” kui ka “templit” (samuti tähendas akkadi keeles *bītu(m)* nii maja kui ka templit), oleks antud juhul siiski õige tõlkida *É* ikka kui “tempel”. Vt. nt.: W. Farber. Die Vergöttlichung Naramsins. OrNS 52., 1983, lk. 68. kus W. Farber tõlgib lauset: “*ma qáb-li A-kà-dē^{ki} É-sú ib-ni-ù*” nagu “und sie erbauten ihm inmitten von Akkade einen Tempel”.

³¹ FAOS 7, samas, lk. 81–82.; Vt. D. Frayne. Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods. volume 2, University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 1993 (Narām-Sin E2.1.4.10), lk. 113–114; Vt. samuti Ayish, Abdul-Hadi. Bassetki Statue with an Old Akkadian Royal Inscription of Narām-sin of Agade (B.C. 2291–2255). Sumer. Vol. 32 (1976). Baghdad: Directorate General of Antiquities, lk. 70–73.; Vt. samuti G. Leick. Mesopotamia: The Invention of the City. Penguin Books. England, 2002, lk. 100.

³² Üheksa lahingu teema esineb ka hilisemates legendides ja tekstides Narām-Su`enist. Näiteks legendis “Kümnes lahing” (J. G. Westenholz. Legends of the Kings of Akkade, lk. 258–261.) või “Suur ülestõus Narām-Su`eni vastu” (Mari versioon 16A) (J. G. Westenholz. Legends of the Kings of Akkade, lk. 231–238.)

³³ Selle teksti (Bassetki) eestikeelne tõlge on esmakordselt avaldatud P. Espaki ja V. Sazonovi poolt artiklis “Idamaise despotismi lätted. Kuningavõim muistses Sumeris ja Akkadis”. – Horisont 2005, nr. 5, lk. 39.; Vt. samuti saksakeelset tõlget: W. Farber. Die Vergöttlichung Naramsins. OrNS 52, 1983, lk. 67–72; Vt. Bassetki teksti kohta samuti P. Espak. Ancient Near Eastern gods Enki and Ea: diachronical analysis of texts and images from the earliest sources to the Neo-Sumerian period, Master’s thesis, Tartu University, Faculty of Theology, Chair for Ancient Near Eastern Studies, Tartu Ülikool, 2006, lk. 63–64

Niisamuti on Narām-Su`en mainitud jumalana paljudel pitsatitelegendidel, nagu näiteks “<sup>d</sup>Na-ra-am-<sup>d</sup>EN.ZU /dingir-A-kà-dè<sup>ki</sup> /U-ki-in-ul-maš / DUMU-šu”, mis tähendas “Narām-Su`en, Akkadi jumal: Ukinulmaš, tema poeg”.³⁴

Kuid nähtavasti hakati Narām-Su`eni jumalikustama mitte otsekohe pärast tema võimuletulekut, vaid tunduvalt hiljem, võib-olla tema valitsemisaja keskaiku või isegi teisel poolel. Seda asjaolu tõestavad järgmised faktid – reas Narām-Su`eni ajast säilinud tekstides ei esine Narām-Su`eni nimi jumalikustamise determinatiiviga “dingir”, näiteks kuninga raidkirjades: *Nāramsīn 10*,³⁵ *Nāramsīn A 1*,³⁶ *Nāramsīn B 2*,³⁷ *Nāramsīn B3*,³⁸ *Nāramsīn B 4*,³⁹ *Nāramsīn B 9*,⁴⁰ *Nāramsīn B 10*,⁴¹ ja samuti reas dateeringuvormeis: *D-8*,⁴² *D-9*,⁴³ *D-10*,⁴⁴ *D-17*,⁴⁵ *D-18*,⁴⁶ *D-19*.⁴⁷

Kuna paljud tekstid ja eriti dateeringuvormelid ei nimeta Narām-Su`eni jumalaks, siis võib oletada, et Narām-Su`eni hakati jumalikustama tema troonile astumise järel, ja mitte varem kui 10–15 aastat pärast ta valitsemisaja algust, võib-olla isegi hiljem. Sellele teooriale on veel üks kaudne tõestus, ja nimelt:

Tekst *Nāramsīn 1* ⁴⁸ mainib, et Narām-Su`eni vastu tõusid üles kõik rahvad, kuid ta võitis neid üheksas lahingus ning Agade linna kodanikud valisid ta oma teenete eest jumalaks Agades ja ehitasid talle templi keset Agade linna.<sup>49</sup> Niisiis näitavad üheksa lahingut ülestõusnute vastu (kas seda kõike ei põhjustanud Narām-Su`en ise?) ja valimine jumalaks teenete eest Agade linnas seda, et Narām-Su`eni ei saanud jumalikustada kohe, kui ta troonile astus, vaid alles mõni aeg hiljem. Sest kui loogiliselt vaadata, siis pidi Narām-Su`en ise põhjustama ülestõuse, et siis hiljem üheksas lahingus ülestõusnuid võita. Uuri ja W. W. Hallo, kes on samuti arvamisel, et Narām-Su`en jumalikustati alles oma valitsemisaja keskaigast alates, on koostanud huvitava skeemi,⁵⁰ mida ma omalt poolt täiendasin ning tegin selles ka mõningaid muudatusi.

Skeem näeks välja järgmine:

1) Varajased Sargoniidid – Sargon I, Rīmuš, Maništušu,⁵¹ Narām-Su`eni valitsemise esimene pool – jumalikustamist veel polnud (ning isegi kui oli, siis kasutati jumaldavaid auavaldusi kuningate puhul vaid mitteametlikult, nagu võis näiteks olla

³⁴ FAOS 7, samas, lk. 41; vt. D. O. Edzard. Die Inschriften der altakkadischen Rollsiegel. AfO 22. 1969, lk. 15 (tekst 21); I. M. Djakonov. Obščestvennyj i gosudarstvennyj stroj Drevnego Dvurečja: Šumer, Izdatel'stvo vostočnoj literatury, Moskva, 1959, lk. 236; vt. samuti järgnevaid pitsatitelegende: FAOS 7, samas, lk. 40, 41, 42, 43.

³⁵ FAOS 7, samas, lk. 97. Raidkirjas “Nāramsīn 10” on mainitud: “(jumalik) Narām-Su`en, nelja ilmakaare kuningas, (seda) ohverdas Ištaranile”.

³⁶ FAOS 7, samas, lk. 102–103.

³⁷ FAOS 7, samas, lk. 106–107.

³⁸ FAOS 7, samas, lk. 107–108.

³⁹ FAOS 7, samas, lk. 108.

⁴⁰ FAOS 7, samas, lk. 111.

⁴¹ FAOS 7, samas, lk. 112.

⁴² FAOS 7, samas, lk. 50.

⁴³ FAOS 7, samas, lk. 51.

⁴⁴ FAOS 7, samas, lk. 51.

⁴⁵ FAOS 7, samas, lk. 52.

⁴⁶ FAOS 7, samas, lk. 53.

⁴⁷ FAOS 7, samas, lk. 53.

⁴⁸ FAOS 7, samas, lk. 81–83.

⁴⁹ D. O. Edzard. Das “Wort im Ekur” oder Perepetie in “Fluch über Akkade”. – Dumu-E2-DUB-BA-A. Studies in Honor of Ake Sjöberg (eds.) H. Behrens, D. Loding, M.T. Roth. Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fun., 11. Philadelphia, 1989, lk. 104.; Vt. W. Farber. Die Vergöttlichung Naramsins. OrNS 52. 1983, lk. 67–72.

⁵⁰ W. W. Hallo. Early Mesopotamian royal titles: a philologic and historical analysis, lk. 60.

⁵¹ Maništušuga on siiski lood ebaselged, sest pitsatitelegendil *S-6* esineb Maništušu nagu ^dMa-ni-iš-ti-šu (jumalik Maništušu). Vt. FAOS 7, samas, lk. 40.

Sargoni ja Rīmuši puhul⁵²). On ka võimalik, et juba Maništušu üritas oma kultust kehtestada, kuid see oli ebaõnnestunud poliitiline samm.

2.) Narām-Su`eni valitsemise teine pool (oletatavasti mitte varem kui 10.–15. valitsemisaastast alates, aga võib-olla ka hiljem), Šarkališarrī valitsemise algus – jumalikustamine oli juba olemas.

3) Šarkališarrī valitsemise teine pool ja viimaste Akkadi kuningate valitsemisaeg (Dudu, Šu-Dur-UI) – jumalikustamist enam polnud.⁵³ Nähtavasti loobuti jumalikustamisest juba millalgi Šarkališarrī valitsemise algul või mõni aasta hiljem. (Oletatavasti seoses sisemise ebastabiilsuse kasvuga Akkadi riigis ja gutilaste välisohu tugevnemisega.)

Narām-Su`en armastas end nimetada “võimsaks kuningaks” – *īlu(m) dannu(m)*,⁵⁴ ning käskis ennast reljeefidel kujutada sarvedega krooni kandvana, sest sarvedega kroon oli jumala sümbol. Mesopotaamia elanikud pidid teda jumalikustama. Kuid Mesopotaamia ühiskonnale polnud jumalikustamine omane, pigem vastupidi. Ükski varadünastiline valitseja end ei jumalikustanud, esimene teadaolev jumalikustatud isik oligi Narām-Su`en. Ning nagu kirjutab uurija M. A. Dandamajev, isegi “Pärsia kuningad Ahhemeniidide dünastiast, kes löid ajaloos esimese impeeriumi, mis ulatus Nuubiast kuni Põhja-India piirideni, olid vaid jumalate esindajad maa peal ja neid ei jumalikustatud”.⁵⁵

Kuningavõimu kontseptsioon Sargonii-

dide, ja eriti Narām-Su`eni ajaks oli muutunud, kuningavõim oli läinud väga tugevaks. Tekkis kuninga isikukultus ja seda näitab isegi kuninglik titulatuur – see erineb varadünastiliste valitsejate omast täiesti. Kuid Narām-Su`en ei nimeta ennast ka “maailma kuningaks” (lugal kiš) nagu Sargon või Rīmuš, samuti ei kasuta ta enam varajast sumeri tiitlit “Uri kuningas, maa kuningas”, nagu seda tegid veel Sargon I ja oma võimu alguses ka Rīmuš või näiteks Ummast pärit Uruki valitseja Lugalzagesi, peamine Sargoni rivaal (LUGAL-zà-ge-si *lugal-unu*^{ki}-ga *lugal-kalam-ma*).⁵⁶ Niisamuti polnud Narām-Su`en enam “Ani išib-preester” (*išib-an-na*),<sup>57</sup> ning ta ei nimetanud end “Ištari kangelaseks”.<sup>58</sup> Narām-Su`en valis endale hoopis täiesti uued tiitlid, nagu “nelja maailmakaare kuningas” (LUGAL *ki-ib-ra-tim ar-ba-im*) ja “Akkadi jumal” (DINGIR *A-kà-dè*^{ki}).⁵⁹ Seega ilmnes Narām-Su`eni ajal riigivõimu ideoloogias uus pööre – nihe despotismi poole (see oli alanud juba Sargon I ajal) tugevnes veelgi ja oli muutunud palju selgemaks.

Näitena võiks siin tuua ühe Vana-Akkadi pitsatilegendi, mis kuulus Narām-Su`eni funktsionäärile nimega Lugal-ušumgal.⁶⁰

S-13.⁶¹ “^dNa-ra-am-^dEN.ZU/da-núm / DINGIR A-kà-dè^{ki} LUGAL /ki-ib-ra-tim /ar-ba-im Lugal-ušumgal /DUB.SAR / I[R3/11-ZU].”

“Narām-Su`en, võimas, Akkadi jumal, nelja ilmakaare kuningas: Lugal-ušumgal, kirjutaja, sinu teener.”

Analoogseid tekste on terve hulk, kuid nende kõigi tsiteerimine pole käesolevas

⁵² I. M. Djakonov. Obščestvennyj i gosudarstvennyj stroj Drevnego Dvurečja, lk. 235.

⁵³ W. W. Hallo. Early Mesopotamian royal titles: a philologic and historical analysis, lk. 60.

⁵⁴ W. W. Hallo, samas, lk. 59.

⁵⁵ M. A. Dandamajev. Gosudarstvo i religija na Drevnem Blížnem Vostoke, doklad prigotovlennyi k XVI MKIN, VDI, 2/1985, lk. 3

⁵⁶ H. Steible, H. Behrens. Die altsumerische Bau- und Weihinschriften. Teil II, Kommentar zu den Inschriften aus Lagaš. Inschriften außerhalb Lagaš. – Freiburger Altorientalische Studien 5/I-II. Steiner Verlag. Stuttgart, 1982, lk. 315.

⁵⁷ H. Steible, H. Behrens, samas, lk. 315.

⁵⁸ J. G. Westenholz. Legends of the Kings of Akkade, lk. 109.

⁵⁹ J.-J. Glassner. The Invention of Cuneiform, Writing in Sumer, (transl.) Z. Bahrani and M. Van de Mieroop. John Hopkins University Press. 2003, lk. 200.

⁶⁰ FAOS 7, *op. cit.*, lk. 42.

⁶¹ FAOS 7, *op. cit.*, lk. 42.

artiklis vajalik.⁶² Siiski väärrib Narām-Su`eni jumalikustamise puhul mainimist veel üks asi. On teada, et Akkadi ajastul oli kasutusel niisugune isikunimi nagu <sup>d</sup>Na-ra-am-<sup>d</sup>EN.ZU-ì-lì – “Narām-Su`en on mu jumal”.⁶³

Kõik ülalmainitud faktid näitavad selgelt, et Narām-Su`en oli jumalikustatud juba võimul olemise ajal ning et ta oli kuningavõimu ideoloogias novaator, kuulutades esimesena end “nelja maailmakaare kuningaks”, “Akkadi jumalaks” jne.

Jumalik Šarkališarrī: loobumine jumalikust staatusest

Narām-Su`eni poeg ja järglane Šarkališarrī (2217–2193) sai troonile asudes isalt päranduseks suure, kuid ebastabiilse riigi, tõsised sõjalised ja siseprobleemid, mis olid tekkinud juba Narām-Su`eni ajal.⁶⁴ Arvatavasti oli ka Šarkališarrī oma võimuaaja algul jumalikustatud, kuid hiljem loobus enda jumalikustamisest.⁶⁵ Et Šarkališarrī oli vähemalt paar aastat jumalikustatud ja et ta oma isiku jumalikustamisest kohe ei loobunud, kui troonile asus, seda näitavad kirjalikud allikad, mis on meieni säilinud: 1) Šarkališarrī dateeringuvormelid; 2) Šarkališarrī raidkirjade koopiad; 3) Šarkališarrī teenrite ja ametnike koostatud tekstid.

Dateeringuvormelid

Šarkališarrī jumalikustamist näitavad meile nii tema teenrite pitsatid kui ka kuninga

raidkirjad ja dateeringuvormelid. Meieni on Šarkališarrī ajast säilinud umbes 18–20 dateeringuvormelit, iga selline vormel vastab kuninga teatavale valitsemisaastale. Kaks dateeringuvormelit nimetavad Šarkališarrīt ^dŠar-kà-lì-LUGAL^{ri} – “jumalik Šarkališarrī”, nagu näiteks dateeringuvormel D-39 – “in 1 mu ^dEn-lìl ^dŠar-kà-lì-LUGAL^{ri} SU 𐎶xxx𐎶 SU”⁶⁶ – “aastal pärast seda, kui Enlilile, (jumalik) Šarkališarrī...” ja D-38⁶⁷. Samuti on võimalik, et ka mõnedes teistes dateeringuvormelites esines Šarkališarrī jumalana, sest tema ca 25 aastat kestnud valitsemisajast pole umbes 7–8 dateeringuvormelit säilinud.

Ülejäänud 16 säilinud dateeringuvormelis mainitakse Šarkališarrīt ilma jumaluse determinatiivita, kuid seejuures pole nendest 16-st dateeringuvormelist neljal teksti algus säilinud (vt. D-27, D-33, D-37, D-41).⁶⁸

Šarkališarrī raidkirjad ja tema raidkirjade hilisemad koopiad: kas Šarkališarrī pretendeeris kangelasliku jumala Ninurta positsioonile?

Kuid seda, et Šarkališarrī oli jumalikustatud, tõestab veel üks kirjalike allikate alaliik – need on kuningas Šarkališarrī raidkirjad ja kuninga raidkirjade hilisemad koopiad. Näiteks, ühes kuningas Šarkališarrī raidkirja koopias *Šarkališarrī C 2*⁶⁹ on niisugune fragment: “^dEn-lìl LUGAL ì-lì ^dŠar-kà-lì-LUGAL^{ri} 𐎶DUMU da𐎶 -dì-šu [da-núm] [LUGAL] [A-kà-de^{ki}] [---] [---] [mah-rì-iš] [^dEn-lìl] a-bì-šu a-na EN.LÌL^{ki} Ê-la-kam ...” – “Enlilile, jumalate kuningale, (jumal) Šarkališarrī, te-

⁶² Vt. teksti S-16: “^dNa-ra-am-^dEN.ZU/ dingir A-kà-dè^{ki}/ Ša-rì-š-tá-kál/ dub-sar/ ir11-zu.” – “Narām-Su`en, Akkadi jumal: Šarištakal, kirjutaja, sinu teener” (FAOS 7, samas, lk. 42.) ning samuti S-18: “<<sup>d</sup>Na-ra-am-<sup>d</sup>EN.ZU>/ dingir A-kà-dè<sup>ki</sup>/ Ur-da /dub-sar/ ir-zu.” – “Narām-Su`en, Akkadi jumal: Urda, kirjutaja, sinu teener” (FAOS 7, samas, lk. 43.)

⁶³ R. A. Di Vito. Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names, The Designation and Conception of the Personal God, lk. 144.

⁶⁴ G. J. Selz. Sumerer und Akkader. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. Verlag C. H. Beck. München, 2005, lk. 72.

⁶⁵ OBO 160/3, op. cit., lk. 56.

⁶⁶ FAOS 7, op. cit., lk. 56.

⁶⁷ FAOS 7, samas, lk. 56.

⁶⁸ FAOS 7, samas, lk. 41, 54, 55, 56.

⁶⁹ FAOS 7, samas, lk. 279–280. RIME 2 (1993) (Šar-kali-šarrī` E2.1.5.6), lk. 194–195

ma armastatud poeg, Akkadi võimas jumal, ..., Enlili ees, oma isa, Nippuri läks...”

Hoopis paremini säilinud raidkiri Šarkališarrī 2 näitab sedasama: “^dŠar-kà-lí-LUGAL^{ri} DUMU da-di-šu ^dEn-líl da-núm LUGAL A-kà-de^{ki} ...”⁷⁰ – “jumalik Šarkališarrī, Enlili armsam poeg, Akkadi võimas kuningas...”. Samuti ka muud tekstid nimetavad teda Enlili pojaks nagu Šarkališarrī C 3.⁷¹

Niisiis näeme selles propagandistlikus, kuningas Šarkališarrīt ülistavas tekstis, et Šarkališarrīt on nimetatud “jumalaks” ning “Akkadi võimsaks kuningaks”, samuti on ühes ja samas tekstis tervelt kaks korda mainitud, et ta on jumal Enlili armsaim poeg. See viitab ka otseselt sellele, et Šarkališarrī oli jumal, ja samal ajal võib oletada, et teda võidi sel juhul samastada Ninurtaga,⁷² sest Ninurta oli Enlili vanim ja armsaim poeg. Niisiis võib käesoleval juhul oletada, et Šarkališarrī pretendeeris Ninurta positsioonile, nii nagu tegi seda hiljem Isini kuningas Lipit-Ištar (1934–1924) II at. alguses.⁷³ Oma kuninglikus raidkirjas nimetas Lipit-Ištar ennast (read 7 ja 8) nagu “Enlili poeg” (ma-ru ^den-líl).⁷⁴

Samal ajal on huviäratav, et Ninurta ja eriti Ningirsu (Ningirsut võib pidada Ninurta vasteks, ta oli Lagaši riigi patroon-jumalus) on mainitud paljudes tekstides just “Enlili

kangelasena” – ur-sag-^dEn-líl-la, samuti peeti ka Ninurtat “Enlili sõjameheks” (*warrior of Enlil*).⁷⁵ Ka Šarkališarrīt nimetatakse “kangelaslikuks Akkadi jumalaks” ([Šar]-kà-lí-LUGAL^{ri}/ dingir-ur-sag/).⁷⁶ Šarkališarrī ja Ninurta vahel näib olevat olnud ikkagi seos.

Ka teistes raidkirjades on Šarkališarrīt nimetatud jumalikuks, Akkadi võimsaks kuningaks ja Enlili armsaks pojaks – nagu näiteks raidkirja koopias Šarkališarrī C 5.⁷⁷ Ka muud raidkirjad mainivad, et ta olevat olnud jumal – Šarkališarrī 2,⁷⁸ Šarkališarrī B 4.⁷⁹

Tekstid pitsatitel (pitsatilegendid), mis tõestavad, et Šarkališarrīt jumalikustati

Järgnevalt oleks loogiline vaadelda Šarkališarrī ajast paari pitsatilegendi, mis on tõestusmaterjal selle kohta, et Šarkališarrī oli jumalikustatud ja et ka tema ametnikud pidasid teda jumalaks:

S-26:⁸⁰ “^dŠar-kà-lí-LUGAL^{ri}/ lugal / [A-k]à-dè^{ki}/ Ib-ni-LUGAL/ dub-sar/ ir11-zu” – “(jumal) Šarkališarrī, Akkadi kuningas, Ibnišarrum, kirjutaja, sinu teener”.

Tekst S-26 on huvitav just seetõttu, et keegi Ibnišarrum, kuninga teener ja kirjutaja, mainib Šarkališarrīt jumalana – ^dŠar-kà-

⁷⁰ FAOS 7, samas, lk. 114–115. RIME 2 (1993) (Šar-kališarrī` E2.1.5.2), lk. 188–189, kus D. Frayne'i tõlkes (read 1–12.) “Šar-kališarrī`, beloved son of the god Enlil, mighty, king of Agade and of the subjects of the god Enlil, builder of Ekur, temple of the god Enlil at Nippur...”

⁷¹ FAOS 7, samas, lk. 281–282.

⁷² Jumal Ninurta rolli kuningavõimu ideoloogias ja mütoloogias uuris põhjalikult A. Annus oma doktoritöös: A. Annus. The God Ninurta in the Mythology of Ancient Mesopotamia. – State Archives of Assyria Studies, volume XIV, The Neo-Assyrian Text Corpus Project of University of Helsinki, Institut for Asian and African Studies, University of Helsinki, Finland, 2002.

⁷³ Vt. samuti Lipit-Ištari hümn: 1.) *Lipit-Eštar A*, rida 2: ^dli-pi2-it-eš4-tar2 dumu ^den-lil2-la2-me-en (ETCSL c. 2.5.5.1); Vt. samuti J. Black, G. Gunningham, E. Robson, G. Zólyomi. The Literature of Ancient Sumer, Oxford University Press, 2006, lk. 309, read 1–2; 2.) *Lipit-Eštar D*, rida 39. [^dli-pi2-it-eš4-tar2 nun za-a-še3 ġal2-la dumu ^den-lil2-la2-ke4. (ETCSL c. 2.5.5.4); 2) *Lipit-Eštar H*, rida 6. /^dli-pi2-/it-eš4-tar2 dumu ^d/en-/[lil2]-la2-ra (ETCSL c. 2.5.5.8).

⁷⁴ A. Westenholz, J. G. Westenholz. Cuneiform Inscriptions in the Collection of the Bible Lands Museum Jerusalem, The Old Babylonian Inscriptions, Cuneiform Monographs (general ed.-s T. Abush, M. J. Geller, S. M. Maul, F. A. M. Wiggermann) vol. 33, Brill, Leiden–Boston, 2006, lk. 90 (nr. 3, Dedicatory Cone of Lipit-Ištar)

⁷⁵ A. Annus. The God Ninurta in the Mythology of Ancient Mesopotamia, lk. 10.

⁷⁶ FAOS 7, *op. cit.*, lk. 46.

⁷⁷ FAOS 7, samas, lk. 281–282.

⁷⁸ FAOS 7, samas, lk. 114–115.

⁷⁹ FAOS 7, samas, lk. 119.

⁸⁰ FAOS 7, samas, lk. 45.

lí-LUGAL⁸¹. Kuigi tekst S-34 on praktiliselt hävinud, säilis siiski lõpp, kus Šarkališarrīt on nimetatud “jumalikuks Šarkališarrīks”.⁸¹ Kuid veelgi tähtsam tekst on S-29,⁸² mis kõlab järgmiselt: “[Šar]-kà-lí-LUGAL⁸¹/ dingir-ur-sag/ A-kà-dè^{ki}/ Lugal-giš/ dub-sar/ é[nsi]/ UD.[NUN^{ki}] ir11[x]-zu.” – “Šarkališarrī, Akkadi kangelaslik jumal: Lugal-giš, kirjutaja, Adabi valitseja/asehaldur, sinu (?) teener.”

Tähtis on see, et esiteks pole see tekst – S-29,⁸³ – Šarkališarrī valitsemisaastate suhtes hiline (ehk diakroonne), s. t. sünkroonne ehk kaasaegne, ning teiseks, käesolev tekst ei kuulu kuningale endale, vaid on koostatud tema ametniku – Adabi linna asehalduri, või kui täpsem olla, siis Adabi asehalduri kantselei kirjutaja (sum. dub-sar) poolt. Käesoleval juhul näitab see, et Adabi linnas tunnistasid kuninga ametnikud Šarkališarrīt kui jumalustatud valitsejat ning sellest lähtuvalt võib oletada, et Šarkališarrī jumalikustamine ei piirdunud kuninga isikukultusega ainuüksi Agade linnas asuvas kuningapalees, vaid oli märksa laiem nähtus – s. t. kuningat võidi jumalikustada ka varadünastilise Sumeri endistes linnriikides nagu Adab, ning samas võib oletada, et Adab polnud ka ainus Sumeri linn, kus Šarkališarrīt peeti jumalaks.

Erilist tähelepanu vajab veel üks asi, mis selles tekstis esineb, nimelt see, et Šarkališarrī on siin mainitud kui dingir-ur-sag⁸⁴ i – “kangelaslikku jumalat”. Seda epiteeti ei

leia me ühegi Akkadi ega Uus-Sumeri kuninga puhul ei varem ega vist ka hiljem. Tiitel *dingir-ur-sag* esineb vaid ainukeses Šarkališarrī ajast säilinud pitsatilegendis – S-29.⁸⁴ Kõik need ülaloodud ja analüüsitud faktid ei luba kahelda selles, et Šarkališarrī nagu ka ta isa Narām-Su`en oli oma valitsemisaja alguses jumalikustatud. Kuigi mõned teadlased (A. Westenholz) arvavad, et Šarkališarrīt ei jumalikustatud kunagi, ei saa selle väitega kuidagi nõustuda.⁸⁵

Niisiis võib teha järeldusi.

Mitte ainult Šarkališarrī ise, vaid ka ta teenrid ja ametnikud pidasid teda jumalikuks isiksuseks. Oletatavasti ei kasutanud ükski varadünastiline ensi ega lugal kunagi enda kohta jumalikustamist (kuigi andmed selle kohta puuduvad). Narām-Su`en ja Šarkališarrī läksid kuningavõimu ideoloogias veelgi kaugemale kui Sargon I ja ta pojad. Narām-Su`en ja Šarkališarrī kuulutasid ametlikult, et nad on jumalad, ja nimetasid ennast väga pretensioonikalt “Akkadi jumalaks” või koguni “Akkadi kangelaslikuks jumalaks”.⁸⁶

Selgelt on näha kardinaalset muutust kuningavõimuse ja religioonipoliitikas – kuninga staatuse järsku teisenemist ning kuningavõimu tohutut kasvu ja kuninga individuaalseerimist, tema isiksuse toonitamist, isikukultuse loomist, mis polnud omane varajasele Sumeri ühiskonnale varadünastilisel ajastul (29./28.–24. saj. e. Kr.), kui veel kogu võimu kontsentreerimist ühe indiviidi kätte ei tunnistanud.

⁸¹ FAOS 7, samas, lk. 47.

⁸² FAOS 7, samas, lk. 46.

⁸³ FAOS 7, samas, lk. 46.

⁸⁴ FAOS 7, samas, lk. 46.

⁸⁵ A. Westenholz on kindlal arvamusel, et kohe pärast oma võimuletulekut keeldub Šarkališarrī kasutamast sellist Narām-Su`eni tiitlit nagu “nelja ilmakaare valitseja”. Ja tõesti, mitte üheski Šarkališarrī raidkirjas või tema ajast säilinud tekstis pole Šarkališarrīt kunagi nimetatud “nelja ilmakaare valitsejaks” (OBO 160/3, *op. cit.*, lk. 55–56.). Kuid veel mainib A. Westenholz, et Šarkališarrī loobus enda jumalikustamisest otsekohe võimuletuleku järel. Sellega ei saa ma aga nõustuda, sest faktid näitavad hoopis muud – seda, et Šarkališarrī oli jumalikustatud vähemalt 2–3 või isegi rohkem aastat (seda tõestab terve hulk tekste: dateeringuvormelid, kuninga raidkirjad ja pitsatilegendid). Kuigi A. Westenholz mainib, et Šarkališarrī loobus kohe jumalikustamisest, viitab ka A. Westenholz siiski Adabi tekstile S-29 (FAOS 7, samas, lk. 46.) näidates, et mõningad Šarkališarrī teenrid pidasid hiljem siiski ka teda jumalaks. Kuid siit kerkib esile loogiline küsimus: kui kuningas oma võimuletuleku järel kohe ametlikult keeldus jumalikustamisest, miks siis mõned ta ametnikud pidasid teda endiselt jumalaks? Mis eesmärgiga nad seda tegid? (Vt. OBO 160/3, samas, lk. 56.) Sellele küsimusele A. Westenholz ei vasta, samuti ei maini A. Westenholz muid tekste, kus Šarkališarrī nimi on “jumalik Šarkališarrī”, nagu näiteks tekstis S-26 (FAOS 7, samas, lk. 45).

⁸⁶ W. W. Hallo. Early Mesopotamian royal titles: a philologic and historical analysis. lk. 59.

Sumeris mängisid alati palee ja valitseja kõrval suurt rolli templid ja kogukonnad, kuid nüüd oli kõik muutumas. Monarhia tugevnes, kuningas muutus üha absoluutsemaks ja autoritaarsemaks monarhiks.

Kokkuvõtteks

Analüüsitud kirjaliku tekstimaterjali alusel saame loogiliselt teha järgmised järeldused:

Esiteks. Sargoniidide dünastiaga kerkib Sumeris esile idee tugevast individualistlikust kuningast. See polnud sugugi omane sumerlaste ühiskondlikule mõtlemisviisile varadünastilisel ajal. Tegu oli uue ideega tugevast despootlikust valitsejast (akk. *šarrum dannum* – “võimas kuningas”), kes soovib oma kontrolli alla allutada kõikvõimalikud ühiskondlikud sfäärid, linnad, templid ning ka kõik majandusalad. See idee, nagu ka kuningate jumalikustamine, ilmus Sargonist ja tema järglastest alates.

Teiseks. Akkadi kuningatest alates Mesopotaamias tekkinud tugeva valitseja isikukultuses käsitati kuningat mitte mingi linna kaitsejumaluse esindajana, vaid ikka kõigi maade valitsejana, “kõiksuse kuningana”, “nelja ilmakaare kuningana”, universumi isandana ja mõnikord isegi jumalana (nagu Narām-Su`eni puhul) jne. Kuningas polnud enam en-preester või linnavürst, preestervalitseja-ensi, ta polnud enam ka sõjaväepealik lugal, kuningas oli nüüd *šarru(m)* selle sõna otseses mõistes. Teiste sõnadega oli ta nüüd “tõeline” kuningas, kes oli absoluutne võimukandja ning kelle võimule allusid kõik alamad, kõik *ensi`d*, *en`id* ja varasemad iseseisvad lugal`id, isegi templid ja preestrid templis olid nüüd kuulutatud kuninga ametnikeks ning mõnedki neist pidid end nimetama kuninga teenriteks, orjadeks. Näiteks nimetas Enlili peapreester end “Narām-Su`eni orjaks”.⁸⁷

Veel järeldusi.

1) Võib oletada, et juba Sargon I ja Rīmuš

üritasid tekitada oma kultust ja kasutasid enda kohta mitteametlikult jumalikustamise elemente. Kuid see on vaid oletus, mida mõned kaudsed faktid nagu tõestaksid – sellised teofoorsed nimed nagu *Šarrukīn-ili* – “Sargon on mu jumal” või *Ili-Rīmuš* – “Rīmuš on mu jumal”. Need võivad tõestada esimeste Akkadi kuningate mitteametliku jumalikustamise hüpoteesi. Kuigi ükski varajane Sargoniidi enda nime ees dingir-märki ei kasutanud ega nimetanud end ka “jumaluseks”.

2) Alles kolmanda Akkadi kuninga Maništūšu valitsemise ajast on meieni säilinud ainuke käesoleva artikli autorile teada olev tekst, kus Maništūšu nimi on mainitud koos dingir-märgiga. Siin tuleb aga silmis pidada, et antud tekst on ainulaadne ning selle koostajaks polnud Maništūšu ise või tema ametlik kantselei, vaid üks ta ametnikest ehk teenritest. Ühelt poolt see võiks ju nagu näidata, et võib-olla taotles Maništūšu oma eluajal ise enda jumalikustamise sisseviimist ning et katse kukkus läbi, või pidasid küll mõned Maništūšu ametnikud ja teenrid teda jumalikuks isikuks, kuid Maništūšu ise ja ka valdav enamus ta alamaid nii ei arvanud.

3) On kindlalt tõestatud, et Akkadi ja üleüldse Mesopotaamia valitsejatest võtab Narām-Su`en esimesena kasutusele iseenda jumalikustamise, kuid mitte kohe pärast oma võimuletulekut, vaid mõni aeg hiljem. Narām-Su`eni jumalikustamine on vaieldamatu tõsiasi. Seda kinnitab rida arheoloogilisi ja tekstoloogilisi andmeid – nimelt Narām-Su`eni võidusteel, kus Narām-Su`eni kujutatakse oma sõjameeste peade peal seisvana. Ta on 1,5 korda nendest sõjameestest suurem, tabades vaenlasi ning kandes sarvedega krooni, mida Mesopotaamias võisid teha vaid jumalikustatud isikud – jumalad ja demonid. Sedasama kinnitab terve hulk sünkroonseid tekste, s. t. Narām-Su`eni ajast pärinevaid raidkirju ja dateeringuvormeleid, mis nimetavad teda “jumalikuks Narām-Su`eniks”. Üks tekst (Bassetki kujul asuv tekst) mainib isegi

⁸⁷ I. M. Djakonov (red.). Istorija Drevnego Vostoka, čast` pervaja, Mesopotamija, Glavnaja redakcija vostočnoj literatury. Nauka, Moskva, 1983, lk. 250.

Narām-Su`eni jumalaks valimist ja Agade linnas talle templi ehitamist. Kuid et mitte kõigis Narām-Su`eni aja tekstides ei esine Narām-Su`en “jumaliku Narām-Su`enina”, siis võib oletada, et Narām-Su`en võttis jumalikustamise vastu millalgi oma valitsemisaja keskpaiku või isegi teisel poolel, siis, kui tal oli selliseks sammuks juba piisavalt võimu või kui oli tekkinud seesuguse Mesopotaamia ajaloos enneolematu poliitilise sammu jaoks väga soodne olukord.

4) Šarkališarrī, Narām-Su`eni poeg, olevat mitmetegi teadlaste väitel kohe loobunud Narām-Su`eni poolt kasutusele võetud jumalikustamisest ning sellistest tiitlitest nagu “nelja ilmakaare valitseja”.⁸⁸ Käesoleva artikli autor selle hüpoteesiga siiski ei nõustu, sest Šarkališarrī ajast on säilinud terve hulk tekste, kus Šarkališarrīt on mainitud “jumaluse” või isegi “Akkadi võimsa jumalana”.⁸⁹ Need tekstid on koostatud mitte ainult mõne üksiku Šarkališarrī ametniku poolt, vaid Šarkališarrī isiklikul käsul. Kuna Šarkališarrī nimetas end “Enlili armsaimaks pojaks”,⁹⁰ siis võiks ju see asjaolu vihjata, et Šarkališarrīt võidi mingil viisil samastada Enlili poja, sõjaka kangelasjumala Ninurtaga. Kuid see on vaid minu oletus. Tuleb siiski märkida ka asjaolu, et mingitel põhjustel, nähtavasti sise- ja välispoliitiliste tagasilöökidest või muude tõsiste ajendite tõttu, ca 25 aastat kestnud valitsemisaja esimesel poolel Šarkališarrī enda jumalikustamisest loobus, aga mitte varem kui oma kolmandal-neljandal valitsemisaastal, võib-olla ka hiljem.

5) Hiljem, pärast Šarkališarrī surma (2193 e. Kr.) ei jumalikustanud end ükski Akkadi kuningas kuni viimasele – Šu-Dur-Ulini (valitsenud kuni ca 2154 e. Kr.) välja. Nähtavasti, oli Šarkališarrī teine ja viimane Akkadi kuningas, kes end ametlikult jumalikustas. Ta

oli aga sunnitud sellest loobuma kas gutilaste sissetungi ja Akkadi riigi lagunemise alguse, aga võib-olla ka nõrgenevas riigis sisemise ebastabiilsuse tekkimise tõttu.

Lühendid

AfO	Archiv für Orientforschung (Berlin, u. a. 1923 jj.)
AOAT	Alter Orient und Altes Testament (Kevelaer/ Neukirchen-Vluyn, 1969 jj.)
AS	Assyriological Studies (Chicago, 1931 jj.)
BagM	Baghdader Mittheilungen (Berlin, 1960 jj.)
ETCSL	J. A. Black, G. Cunningham, J. Ebeling, E. Flückiger-Hawker, E. Robson, J. Taylor, and G. Zólyomi. The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/), Oxford, 1998.
FAOS 5	H. Steible. Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften I/II. Freiburger Altorientalische Studien 5, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982.
FAOS 7	I. J. Gelb, B. Kienast. Die altakkadischen Königsinschriften des Dritten Jahrtausends v. Chr. – Freiburger Altorientalische Studien 7, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1990.
CDOG	Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft (Saarbrücken, Berlin, 1997jj.)
JAOS	Journal of the American Oriental Society (New Haven/Ann Arbor, 1843 jj.)

⁸⁸ A. Westenholz arvab, et Šarkališarrī loobus enda jumalikustamisest kohe pärast võimuletulekut (OBO 160/3, samas, lk. 56). A. Westenholz kirjutab Šarkališarrī kohta: “After his accession to the throne, he appears to have devoted most of his resources to the completion of the ambitious temple building program begun by his father. In that task, he showed himself as a devoted son. But he also soon recanted on the more excesses of his father. He was not “King of the Four Corners” but more modestly “King of Akkade”, nor did he claim divinity for himself.” (OBO 160/3, samas, lk. 55–56.)

⁸⁹ Vt. nt. FAOS 7, samas, lk. 279–280.

⁹⁰ FAOS 7, samas, lk. 114–115.

- OBO 160/3 A. Westenholz, W. Sallaberger.
Mesopotamien: Akkade-Zeit und
Ur III-Zeit. – Orbis Biblicus et
Orientalis 160/3, Annäherungen 3,
P. Attinger, M. Wäfer (hrsg.), Uni-
versitätsverlag, Freiburg, Schweiz,
Vandenhoeck&Ruprecht, Göttin-
gen, 1999.
- OrNS 52 Orientalia. NS = Nova Series,
1932 jj.
- RIME 2 D. Frayne. Sargonic and Gutian
Periods (2334-2113 BC). – The
Royal Inscriptions of Mesopo-
tamia, Early Periods. vol. 2, Uni-
versity of Toronto Press, Toronto–
Buffalo–London, 1993.
- VDI Vestnik Drevnej Istorii
- ZA Zeitschrift für Assüriologie und
Vorderasiatische Archäologie,
1886 jj.

Vladimir Sazonov

(1979)

Lõpetanud 2003 Tartu Ülikooli ajaloo osakon-
na, aastast 2005 MA. Tartu Ülikooli ajaloo osa-
konna doktorant. Õppinud Tartu Ülikoolis vanu
Lähis-Ida keeli (sumeri, akkadi, hetiidi, ugariti
jt.), ajalugu ja arheoloogiat ning täiendanud
end Göttingeni Ülikoolis. Eesti Assüroloogia
Seltsi esimees. Osalenud rahvusvahelistel
assüroloogia konverentsidel.